

UZROCI I NAČIN REŠAVANJA EKONOMSKE KRIZE U SRBIJI

Sažetak: Svetska ekonomska kriza i duboka recesija dramatično su pokazali sve slabe tačke aktuelnog tržišnog modela rasta. Privreda Srbije, prema većini makroekonomskih pokazatelja, nalazi se na evropskom dnu. Pre krize, naša privreda beležila je rast BDP-a oko 4,5%. Ovakav rast BDP-a zasnovao se na sektoru usluga, kojem je najviše doprinoe visok uvoz, potrošnja i zaduzivanje u inostranstvu. Od 2008. godine, kada je ovaj mehanizam zaustavljen, domaća privreda našla se u dubokoj ekonomskoj krizi. Srpske vlasti najpre su negirale postojanje krize, a zatim su u njoj videle šansu. Ipak, uzrok srpske ekonomske krize nije počeo 2008. godine. Neverovatno je da je sa deset godina zakašnjenja, u 2010. godini, predložen novi postkrizni model rasta i razvoja u kome ključno mesto treba da imaju industrija, poljoprivreda, investicije i izvoz. Zbog veoma brojnih i krupnih problema dosadašnjeg razvoja, naša zemlja mora se orijentisati na izvozno orijentisanu reindustrijalizaciju, ukoliko se želi obezbediti visok kvalitet života za sve građane i njihovo socijalno blagostanje. Neophodno je podstići stabilan i efikasan industrijski razvoj koji će biti rezultat održive konkurentnosti, odnosno veće produktivnosti. Time bi se stvorili potrebeni uslovi za realizaciju većine najvažnijih društveno-ekonomske ciljeva, pre svega smanjena visoke nezaposlenosti, siromaštva i inflacije. U prilog tome, ide usvajanje „Strategije i politike razvoja industrije Srbije 2011–2020. godine“.

Ključne reči: srpska ekonomska kriza, izlazak iz krize, reindustrijalizacija, izvoz, industrijska politika

REASONS AND METHOD OF RESOLVING THE ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

Abstract: The global economic crisis and deep recession have dramatically demonstrated all the weak points of the current market growth model. The Serbian economy, according to the most macro-economic level, is located at the bottom of Europe. Prior to the crisis our economy has recorded a GDP growth of 4.5%. This GDP growth was based on the service sector, which contributed the most to high imports, consumption and external borrowing. Since 2008, when this mechanism stopped, the domestic economy has been in deep economic crisis. Serbian authorities had initially denied the existence of crisis, and then they saw it as an opportunity. However, the cause of Serbian economic crisis did not start in 2008. It is amazing that with ten years late, a new model of post-crisis growth and development is proposed ,in the key position which should have industry, agriculture, investment and exports in 2010. Due to the numerous and grave problems of development to date, our country must be oriented to export-oriented

---

* Dr Vladimir Mićić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, micicv@kg.ac.rs

reindustrialization if it is to provide a high quality of life for all citizens and social welfare. It is necessary to encourage a stable and efficient industrial development that will come from sustainable competitiveness and higher productivity. This would create the necessary conditions for the realization of the most important socio-economic goals, especially, to reduce high unemployment, poverty and inflation. In addition, Strategy and Policy Development Industry of Serbia 2011–2020 can be realised.

Key words: Serbian economic crisis, out of the crisis, reindustrialization, exports, industrial policy

UVOD

Globalna ekonomска kriza je, između ostalog, i rezultat strukturnih slabosti i neravnoteža u svetskoj ekonomiji. Uzrok krize je preterano oslanjanje na neoliberalni tržišni fundamentalizam, odnosno deregulaciju, pre svega u finansijskom sektoru. Kriza se iz finansijske sfere prelila na realan sektor, dovodeći do opadanja svetske proizvodnje, međunarodne trgovine, stranih direktnih investicija i rasta nezaposlenosti. Recesija je najozbiljnije pogodila najrazvijenije zemlje sveta, zemlje dužnike, zemlje izvoznice sirovina i energenata, kao i zemlje u tranziciji. Budući da je reč o globalnoj krizi, najrazvijenije zemlje su, pored preuzimanja pojedinačnih energičnih mera, delovale i zajednički u okviru grupacije G-20.

Globalna ekonomска kriza ukazala je na sve probleme aktuelnog tržišnog modela rasta. Sve više se ističe da je kriza prilika, posebno za zemlje u tranziciji i razvoju, da sopstveni model rasta počnu zasnovati na domaćoj akumulaciji i industrijskoj proizvodnji, umesto na uvozu i stranim investicijama. U recesiji globalne ekonomije, veće štete pretrpele su ekonomije koje nemaju snažnu industriju. Kriza je afirmisala važnost dobro postavljene i efikasno sprovedene industrijske politike u stvaranju jake industrijske baze i snažnog povećanja izvoza.

Sa zaoštrevanjem globalne ekonomске krize, srpska ekonomija ušla je u vrlo turbulentno razdoblje i kritičnu fazu razvoja. Uzrok tome nalazi se u modelu razvoja. Nekoliko godina pre krize, Srbija je beležila solidan rast BDP-a. Ako se pogledaju grane koje su tom rastu dale najviše doprinose, vidi se da su vodeću ulogu imali finansijski sektor, saobraćaj i trgovina. Rast BDP-a zasnovan je na uvozu, visokoj potrošnji i zaduživanju u inostranstvu, koje tu potrošnju podstiče i finansira. U takvim uslovima, malo toga se isplati proizvoditi, proizvodnja je rizična, dok uvoz nije. Paradoksalno, ali i u godinama kada je beležen relativno visok rast BDP-a, zaposlenost je padala.

Onog trenutka kada je zaustavljen prliv kapitala u Srbiju, kada je došlo do pada kreditne aktivnosti i privatne i javne potrošnje, domaća ekonomija ušla je u duboku križu. Ovakom stanju ogroman doprinos je dala i država nekompetentnim ponašanjem, apsolutnom dominacijom partijskih interesa i odsustvom strategije ekonomskog razvoja. Potrošen je novac od kredita, donacija i privatizacije preduzeća, a da pri tom nije gotovo ništa učinjeno u realnom sektoru. Svi izvori iz kojih se privreda mogla revitalizovati i reindustrijalizovati u velikoj meri su iscrpljeni.

Naša domaća i globalna kriza spojile su se, pojačale i definitivno ogolele suštinu i dubinu ekonomskih problema. Kriza je jasno pokazala da model razvoja Srbije, zasnovan samo na sektoru usluga, visokoj potrošnji, uvozu i rastu spoljnog duga, nije održiv. Krajem 2010. godine predložen je novi postkrizni model rasta i razvoja. Najvažnije mesto u modelu treba da imaju industrija, poljoprivreda, investicije i izvoz. U 2011. godini, usvojena je „Strategija i politika razvoja industrije Srbije 2011–2020. godine“, kao način implementacije predloženog modela. Ipak, pitanje je u kojoj meri su zacrtani ciljevi modela ostvarivi, a pretpostavke realne. U radu, biće analizirana ekonomска kriza u Srbiji, njeni uzroci, posledice i mogući način njenog prevladavanja.

STANJE PRIVREDE SRBIJE

Od 2001. godine, političkim promenama, velikim očekivanjima i obećanjima, počinje i intenzivira se realan proces tranzicije privrede i industrije ka otvorenoj tržišnoj ekonomiji. Započete su reforme, čiji je osnovni cilj bio stvaranje moderne tržišne privrede, uključivanje i integracija u evropske i svetske ekonomске tokove. Srpska ekonomija je u prvoj deceniji druge faze tranzicije ostvarila solidne rezultate, uz istovremeno pitanje da li su oni mogli biti bolji.

Od 2001. do 2009. godine, ostvarena je prosečna godišnja stopa rasta BDP-a od 4,5%. Ovolika stopa rasta nije loša, ali je nedovoljna. Da je nedovoljna potvrđuje i podatak da je srpski BDP u 2009. godini dostigao svega 73% BDP-a iz 1990. godine, dok su u isto vreme najuspešnije zemlje u tranziciji odavno prešle nivo BDP-a iz 1990. godine. Srbija zaostaje i u BDP-u *per capita* za tranzicionim zemljama. Iako je BDP *per capita* od 1.530 dolara iz 2001. godine povećan na 5.809 dolara iz 2009. godine, Srbija je četiri puta manje razvijena od Slovenije, koja se od svih tranzicionih zemalja najviše približila razvijenim zemljama EU (WEF, 2010: 294–300).

Model privrednog razvoja Srbije, u periodu 2001–2009. godine, zasnivao se na rastu sektora usluga, uvozu i na stranom kapitalu. Najzaslužniji za rast BDP-a privrede bio je sektor usluga, sa prosečnom stopom rasta 6,9%. Najbrži rast ostvarili su sektor saobraćaja i telekomunikacija 16,9%, sektor trgovine 11,5%, i sektor osiguranja i finansijskog posredovanja 9,1% (Tabela 1).

Impuls rastu usluga dao je ogroman uvoz, na koga je u periodu 2001–2009. godine potrošeno oko 110 milijardi dolara. Dakle, razvoj srpske ekonomije presudno je zavisio od veličine uvoza, koga su opredeljivala raspoloživa strana sredstva plaćanja, odnosno mogućnost daljeg zaduživanja zemlje. Ključni uslov funkcionisanja ovakvog modela razvoja je nesmetan i dovoljan priliv stranog kapitala. Iako podaci nisu sasvim pouzdani i precizni, može se zaključiti da je u periodu 2001–2009. godine u Srbiju, po osnovu spoljnog duga, doznaka, stranih direktnih investicija (SDI), donacija, i dela privatizacionih prihoda, ušlo 76 milijardi dolara. Ako ovome dodamo i prihode

ostvarene izvozom, od 49 milijardi dolara, dolazi se do skoro 125 milijardi dolara, što daje odgovor na pitanje kako je ovaj model funkcionisao (Savić, 2010: 189–190).

Tabela 1. Najvažniji makroekonomski indikatori Srbije, 2001–2009.

	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	10/01.*
BDP, milijarde evra	12,8	16,0	17,4	19,1	20,4	23,5	29,5	34,3	31,5	2,5
BDP, stope rasta %	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3	4,5
Poljoprivreda, stope rasta %	18,6	-2,5	-6,7	19	-4,9	-0,2	-7,8	9,1	1,0	2,8
Industrija, stope rasta %	0,1	1,8	-3	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1	0,5
Usluge, stope rasta %	3,5	5,5	2	8,2	10,6	6,8	12,1	8,9	4,1	6,9
Saobraćaj, stope rasta %	16,7	2,4	9,5	15,6	23	23,4	29,3	20,1	12,5	16,9
Trgovina, stope rasta %	9,8	14,9	11,6	17	22	10,3	19,9	6,8	-8,7	11,5
Fin. posredovanje, stope rasta %	-7,2	11,6	9	9,8	11,9	12,2	15,6	13,5	5,1	9,1
Broj zaposlenih (000)	2.102	2.067	2.041	2.051	2.069	2.026	2.002	1.999	1.904	90,6
Nezaposlena lica (000)	777	886	955	947	1001	1008	883	728	723	93,1
Stopa nezaposlenosti, NSZ (%)	21,8	24,5	26,1	23,9	25,3	26,6	24,4	26,7	27,7	127,1
Stopa nezaposlenosti, MOR (%)	-	-	-	19,5	21,8	21,6	18,8	14,4	17,4	-
Prosečna godišnja stopa inflacije	91,8	19,5	11,7	10,1	16,5	5,4	6,5	11,7	8,4	-
Izvoz, milijarde USD	1,7	2,1	2,8	3,5	4,5	6,4	8,8	11,0	8,3	488,2
Uvoz, milijarde USD	4,7	5,6	7,5	10,8	10,5	13,2	18,6	23,0	16,0	340,4
Saldo rob. razm., milijarde USD	-3,0	-3,5	-4,7	-7,3	-6,0	-6,8	-9,8	-12,0	-7,7	256,7
Pokrivenost uvoza izvozom (%)	36,2	37,5	37,3	32,4	42,9	48,5	47,3	47,8	51,9	143,4
SDI, milioni USD	162	475	1.365	966	1.550	4.264	2.532	2.717	1.972	16.003
Prihodi od privatizacije, mil. evra	-	319	840	159	377	297	562	312	109	2.975
Spoljni dug, milijarde USD	11,1	11,2	13,6	14,1	15,5	19,6	26,2	30,7	32,7	294,6
Javni dug, milijarde USD	9,0	8,8	10,4	9,7	9,1	8,5	9,0	9,0	10,4	115,6

Izvor: Republički zavod za statistiku, Republički zavod za razvoj, Narodna banka Srbije

* Relativno povećanje–smanjenje u 2009. u odnosu na 2001. godinu; prosečne stope rasta u periodu 2001–2009. godine; ukupna vrednost pokazatelja u periodu 2001–2009. godine

U nedovoljnoj meri rast BDP-a zasnovao se na domaćoj štednji i investicijama, unapređenju konkurentnosti, produktivnosti i inovativnosti, rastu izvoza, kao najbitnijim faktorima na strani ponude. Precenjen kurs dinara u ovom periodu nije bio utemeljen na konkurenčkoj snazi srpske privrede, i nije bio u funkciji politike podsticanja izvoza. U uslovima apresijacije dinara, uvoz i prodaja na domaćem tržištu bili su mnogo atraktivniji, što potvrđuje visina ostvarenog deficitu tekućeg računa, ali i obim investicija i visina ostvarenih profiti u sektoru usluga, posebno u trgovini i telekomunikacijama.

Sa izuzetkom nekih dobro privatizovanih fabrika, srpska industrija danas se nalazi u veoma teškoj poziciji, zbog čega će trebati godine da dostigne predtranzicioni nivo.

Usled ogromne tehničko-tehnološke zaostalosti i snažne inostrane konkurencije, srpska industrija je u periodu 2001–2009. godine zabeležila vrlo skromnu stopu rasta od svega 0,5% (poljoprivrede 2,8%), zbog čega je trenutni nivo industrijske proizvodnje u odnosu 1990. godinu svega 44,6%, a učešće industrije u stvaranju BDP-a je 15% (Indeksi industrijske proizvodnje u Republici Srbiji, 2010: 190).

Ovakav model razvoja u Srbiji izazvao je najmanje dva veoma krupna problema u periodu 2001–2010. godine. Prvo, doveo je do sloma realnog sektora i formiranja izuzetno loše privredne strukture, i drugo, nije dugoročno održiv, jer presudno zavisi od priliva deviznih sredstava i zaduživanja. Ovo se najbolje osetilo sa pojmom globalne ekonomske krize, kada je došlo do smanjenja priliva stranog kapitala, mogućnosti zaduživanja, uvoza i domaće tražnje (smanjenje javne i lične potrošnje i kredita), kao i usporavanja izvoza zbog smanjenja uvozne tražnje u EU i svetu. Istovremeno, model privrednog razvoja generisao je nezaposlenost, siromaštvo, inflaciju, ogroman spoljnotrgovinski deficit, visok javni i spoljni dug (Tabela 1).

GLOBALNA I EKONOMSKA KRIZA U SRBIJI

U drugoj polovini 2008. i tokom 2009. godine, globalna ekonomsко-finansijska kriza snažno je pogodila i srpsku privredu. Vlasti su najpre negirale postojanje krize, a onda su optimistički procenjivale da će nas kriza zaobići ili da nas neće svom snagom pogoditi, pa čak i da predstavlja razvojnu šansu Srbije.

Prvi znaci krize osetili su se na Beogradskoj berzi, kao najosetljivijem barometru poslovanja finansijskog tržišta. Indeksi najkvalitetnijih akcija „BELEX line“ su u kratkom roku pali za 69%, a „BELEX 15“ za 76% (MAT, 2009: 4). Pod uticajem zbivanja na svetskim finansijskim tržištima, evidentno je došlo do značajnijeg povlačenja stranih investitora i smanjena portfolio investicija. Spekulativni kapital brzo je napuštao zemlju, a zbog smanjenja očekivanog nivoa SDI došlo je do slabljenja dinara. Uplašeni krizom, građani su u kratkom roku podigli oko milijardu evra devizne štednje. Rasla je cena kapitala i na stranom i na domaćem tržištu. Kamatne stope nisu pratile trend smanjivanja referentne stope i euribora. Zahvaljujući restriktivnoj monetarnoj politici, dobrom poslovanju i zaradama u pretkriznom periodu, bankarski sektor je relativno dobro podneo početak ekonomske krize.

Ekonomska kriza je u Srbiji najviše pogodila građevinarstvo, industriju i trgovinu na malo. Slabljenje privredne aktivnosti u svetu i smanjenje fizičkog obima svetske trgovine, pad izvozne tražnje i njeno preusmeravanje na nacionalne okvire, uticalo je na smanjenje proizvodnje, zaposlenosti i izvoza. Posebno je bio drastičan i izražen pad tražnje i cena za industrijskim proizvodima, koji čine oko 94% ukupnog srpskog izvoza u periodu 2001–2010. godina (Statistika spoljne trgovine, 2011). Takođe, zbog smanjenja obima i rasta cene kapitala, došlo je do smanjenja ukupne domaće tražnje. Usled smanjenja

tražnje, smanjena je i industrijska proizvodnja, odnosno domaća preduzeća bila su prinuđena da otpuštaju radnike, kako bi smanjila ukupne troškove, odnosno lakše preživela tešku ekonomsku krizu.

Pogoršani uslovi poslovanja, smanjenje prihoda i porast rashoda značajno su umanjili mogućnosti urednog servisiranja dospelih finansijskih i drugih obaveza privrede. Zaduženost je povećana za 2,3 puta u 2009. godini. Problem finansijske nediscipline u izmirivanju obaveza doveo je do toga da je preko 66.500 privrednih subjekata u 2009. godini bilo nelikvidno.

Može se oceniti da su stanje svetske privrede i nepovoljno međunarodno okruženje u 2009 godini izazvali krupne negativne posledice po srpsku privredu (RZS: 2010):

- pad BDP-a od 3%, građevinarstva (-17,1%), zatim industrijske proizvodnje (-12,1%), posebno prerađivačke industrije (-15,8%), i trgovine (-8,7%)
- izvoz robe u 2009. godini je bio manji je za 19,7%, uvoz za 28%, a deficit tekućeg računa platnog bilansa smanjen je sa 17,6% u 2008. godini, na 5,7% BDP-a u 2009. godini
- smanjenje priliva SDI na 1,9 milijardi dolara
- stopa anketne nezaposlenosti povećana je sa 14,0% (2008) na 16,6% (2009), a u 2010. godini je prešla nivo od 20%, dok je broj zaposlenih smanjen za oko 60.000
- spoljni dug Srbije krajem 2009. godine iznosio je 22,8 milijardi evra (32,2 milijarde dolara), što znači da je učešće spoljnog duga u BDP-u iznosilo 75%, dok je u 2010. godini ukupan dug dostigao skoro 80%, što predstavlja granicu visoke zaduženosti zemlje
- budžetski deficit iznosio je 4,1% BDP-a
- inflacija je smanjena sa 8,6% u 2008. godini na 6,6% u 2009. godini.

Država je merama ekonomske politike u 2008. i 2009. godini nastojala da spreči dublje poremećaje u finansijskom i realnom sektoru, ublaži recesiju i održi neophodnu makroekonomsku stabilnost. Kako bi sprečila značajniju depresijaciju i veće dnevne oscilacije dinara, Narodna banka Srbije vrlo redovno je intervenisala na međubankarskom tržištu.

Krajem 2008. godine donet je program mera za ublažavanje efekata ekonomske krize, koje su delom bile restriktivne (smanjenje potrošnje), a delom podsticajne (da bi se izbegla recesija). U 2009. godine država je, u cilju uspostavljanja ekonomske stabilnosti i podsticanja privredne aktivnosti, u dogovoru sa MMF-om zamrzla penzije i plate u javnom sektoru i započela sa smanjenjem broja zaposlenih u državnoj

administraciji. Počelo se i sa odobravanjem subvencionisanih kredita za privedu, vrlo povoljnih potrošačkih kredita za kupovinu domaćih proizvoda, kao i kredita za likvidnost preduzeća. Izdvojena su dodatna sredstva namenjena novčanoj pomoći socijalno najugroženijim lica i preduzete aktivne mere zapošljavanja, kao što je podrška zapošljavanju 10.000 mladih pripravnika. U sklopu rasta tražnje i oporavka proizvodnje, planirana su i delimično realizovana značajna kapitalna ulaganja u infrastrukturu.

Za savladavanje ekonomске krize, preduzete su vrlo opsežne, raznovrsne i neretko protivrečne mere. Ipak, prema usporenom tempu oporavka, one nisu ostvarile očekivane efekte. Rast je vrlo spor i većina ključnih pokazatelja lošija je nego u godinama pre krize. Tehnički posmatrano, Srbija je u 2010. godini izšla iz ekonomске krize jer je BDP zabeležio rast. Suštinski, Srbija je još uvek daleko od izlaska iz ekonomске krize. Ekonomski kriza definitivno je pokazala da je model razvoja Srbije praktično neodrživ. Ukupna ekonomski situacija u Srbiji je zabrinjavajuća, zbog čega su kratkoročne i uglavnom neefikasne mere za ublažavanja i prevazilaženja krize morale biti suštinski drugačije. U 2010. godini usvojen je novi postkrizni model rasta.

POSTKRIZNI MODEL EKONOMSKOG RASTA I RAZVOJA SRBIJE 2011–2020. GODINE – CILJEVI I PRETPOSTAVKE

Nakon čitave decenije (za)kašnjenja i propuštenih prilika, u kojoj je u procesu privatizacije uništen realni sektor srpske privrede, 2010. godine predložen je novi „Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja od 2011. do 2020. godine“, u kojem najvažnije mesto treba da imaju industrija, poljoprivreda, investicije i izvoz, ali i institucionalne reforme i razvoj infrastrukture.

Glavni ciljevi koje treba postići do 2020. godine su (Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011–2020, 2010: 6–16): (1) prosečni godišnji rast BDP-a od 5,8%; (2) prosečan rast industrijske proizvodnje od 6,9% (preradivačke industrije 7,3%); (3) 8.000 evra BDP-a *per capita*; rast izvoza na 65% BDP-a (13,5% godišnje); (4) povećanje investicija na 28% BDP-a (godišnji rast od 9,7%) ili 15 milijardi evra godišnje; (5) priliv SDI oko 2,3 milijarde evra godišnje, (6) otvaranje 430.000 novih radnih mesta.

Održivost modela razvoja oslanja se na tri grupe pretpostavki koje su međusobno u znatnoj meri uslovljene (Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011–2020, 2010: 11).

Prvo, prilagođavanje u privrednom sistemu, makroekonomskoj politici i sektorskim politikama, koncepciji ubrzanja privrednog rasta zasnovanoj na zameni potrošačkog proinvesticionim razvojem i premeštanjem težišta ulaganja ka razmenljivim dobrima. Posebno mesto u tome ima reforma javnog sektora.

Drugu grupu čine prepostavke koje omogućavaju približavanje EU i ubrzavanje procesa učlanjivanja. Kada je reč o ekonomskom okruženju, ova grupa prepostavki ima i drugu stranu, a to je vreme oporavka svetske privrede, od koga zavisi rast našeg izvoza i privredni razvoj oslonjen na izvoznu tražnju.

Treće, rizik povezan sa pitanjem održivosti spoljnog duga i eksterne likvidnosti. Srbija se u narednih pet godina suočava sa visokim otplatama spoljnog duga i svoj neophodan investicioni ciklus mora zasnovati na SDI, javnim kreditima, i bitnom povećanju udela domaće štednje u finansiranju investicija. Glavna rizična tačka u finansiranju platnog bilansa je visoka stopa servisiranja duga, koja bi u 2015. godini još uvek iznosila 38% do 39% vrednosti izvoza robe i usluga. Otuda i imperativ smanjenja udela deficitra trgovinske razmene i deficita tekućih transakcija platnog bilansa u BDP-u.

Opravdano se može postaviti pitanje: Koliko su realni navedeni ciljevi i prepostavke novog postkriznog modela ekonomskog rasta i razvoja? Realizacija ciljeva, kroz oporavak industrijske proizvodnje, snažan rast zaposlenosti i izvoza, neće biti lako ostvariva. Ekonomski razvoj naše zemlje u narednom periodu odvijaće se u uslovima velikog broja problema, unutrašnjih i spoljnih ograničenja, tj. u vrlo zahtevnim globalnim okolnostima.

Slabost postkriznog modela rasta jeste u tome da se u vrlo teškim uslovima previše oslanja na priliv SDI od najmanje 2,3 milijardi evra godišnje (od čega bi 40% islo u industriju). To neće biti nimalo lako, budući da je globalna ekonomска kriza rapidno redukovala i SDI na svetskom nivou. U 2007. godini, ukupne SDI iznosile su 2.100 milijardi dolara, u 2008. godini oko 1.770 milijardi dolara, u 2009. godini SDI su pale na svega 1.115 milijardi dolara, dok se u 2010. godini očekuje dodatno smanjenje za 200 milijardi dolara. Procene su da će nivo iz 2007. godine biti dostignut tek krajem 2012. godine (UNCTAD, 2011).

Takođe, povećanje priliva SDI u Srbiju, ograničeno je i činjenicom visokog rizika ulaganja u našu zemlju, što potvrđuje i priliv od 1,3 milijarde evra u 2009. i milijarde evra u 2010. godini (NBS, 2011). Ukoliko se želi efikasnja realizacija postkriznog modela i godišnji priliv SDI od preko 2,3 milijarde evra, mnogo više napora mora biti uloženo u poboljšanje poslovnog ambijenta, smanjenje svih vrsta rizika i veće privlačenje novih (grinfield) stranih investicija.

Sa druge strane, postojeći nivo nacionalne štednje nije dovoljan da pokrene značajniji investicioni talas u Srbiji, tako da bruto domaća štednja mora biti mnogo veća nego predviđenih 7,5% u 2001, odnosno 19% u 2020. godini. Pitanje visine i tempa rasta investicija posebno iz sopstvenih izvora (akumulacije) biće važno za ostvarenje cilja otvaranja 430.000 novih radnih mesta.

Ovaj model razvoja i investicija biće doveden u pitanje zbog postojećeg nivoa potrošnje i jačanja pritisaka na potrošnju. Očekivanja da se budžetski deficit smanji na 1% do 2015.

godine nerealna su, ako se nastavi sa tendencijama zadovoljavanja političkih apetita ili nerealnih obećanja koja se daju u predizbornom periodu (u 2010. godini je iznosio oko 4,8% BDP-a). Otežavajuća činjenica jeste veličina javnog duga (u 2010. godini preko 38% BDP-a), postojeća struktura javne potrošnje i neefikasnost investicija javnog sektora. Poseban problem predstavlja trenutna visina zaduženosti u inostranstvu (u 2010. godini iznosio je preko 77% BDP-a), kao i nastavak novog zaduživanja zemlje kako bi se pokrio manjak u državnoj kasi.

Ograničenje se ogleda i u prepostavci da je za sprovodenje reindustrijalizacije i industrijske politike, planirano godišnje izdvajanje od svega 1% BDP-a, što će u 2011. godini iznositi 330, a 2020. godine svega 520 miliona evra (Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije 2011–2020, 2011: 77). Ova prepostavka je nerealna, a sredstva su mala, ukoliko se želi otvaranje novih industrijskih preduzeća, radnih mesta, rast industrijske proizvodnje i izvoza.

Kako bi se obezbedio projektovani rast BDP-a od 5,8%, neophodno je postići prosečan godišnji rast industrijske proizvodnje od 6,9%, što bi omogućilo godišnji rast izvoza od 13,5% i povećanje učešća izvoza u BDP-u na 65% (Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011–2020, 2010: 6–11). Ovo je nerealno, ali i nelogično. Projektovanim rastom industrijske proizvodnje od samo 6,9%, ne može da se ostvari povećanje izvoza od 13,5% godišnje, pogotovo ako se zna činjenica da je u protekloj deceniji oko 94% izvoza ostvarila industrija. Takođe, dostizanje učešća izvoza od 65% u BDP-u je teško ostvarivo u 2020. godini. U 2009. godini učešće izvoza je iznosilo 19,9% u BDP-u, a u periodu 2001–2009. godine prosečno 18,1% u BDP-u (RZS, 2011), što uz planirani prosečan rast izvoza od 13,5% godišnje daje oko 61,5% učešća u BDP-u, odnosno oko 56% u odnosu na prosek perioda.

Za povećanje izvoza, pored toga što mora da stvori i odgovarajuće viškove proizvoda, posebno u odabranim delovima industrije, Srbija mora da obezbedi rast konkurentnosti. Ovo nije lako i zahteva ozbiljne napore i ulaganja, imajući u vidu 96. poziciju od 136 zemalja, mereno visinom globalnog indeksa konkurenčnosti Svetskog ekonomskog foruma u 2010. godini (WEF, 2010: 294–295).

IZVOZNO ORIJENTISANA REINDUSTRIJALIZACIJA – PUT IZLASKA IZ EKONOMSKE KRIZE

Polazeći od toga da se naša zemlja nalazi u veoma dubokoj ekonomskoj krizi, da će priliv SDI biti otežan i nedovoljan, a da su domaća sredstva ograničena i da nedostaju institucije za implementaciju (posebno za finansiranje), model razvoja do 2020. godine neophodno je unaprediti kako ne bi ostao „spisak lepih želja“. Novi model rasta i razvoja primarno bi trebalo usmeriti i bazirati na izvoznoj reindustrijalizaciji i mnogo višim stopama rasta industrije od planiranih 6,9% godišnje.

Izvozno orijentisana industrija mora imati glavnu ulogu, uvažavajući činjenicu visoke i pozitivne korelacije dugoročnog, dinamičnog i održivog ekonomskog rasta i izvoza industrije, posebno malih otvorenih privreda u tranziciji. Time bi bilo obezbeđeno poboljšanje osnovnih razvojnih indikatora i realizacija većine društveno-ekonomskih ciljeva, definisanih kao makroekonomска stabilnost, rast zaposlenosti i smanjenje broja građana koji žive ispod granice siromaštva, smanjenje visokog spoljnotrgovinskog deficit-a, rast produktivnosti rada i međunarodne konkurentnosti, dinamičan razvoj ostalih privrednih delatnosti, čime bi se stvorile neophodne prepostavke za stabilan, uravnotežen i dugoročno održiv privredni razvoj.

Jedan od najvažnijih aspekata izvozne strategije jeste identifikovanje osnovnih pravaca razvoja industrije, (proizvodne orijentacije), u cilju efikasnog podizanja njene konkurentnosti. To podrazumeva visok nivo prioriteta i specijalizacije izvoza, što bi značilo ovladavanje proizvodnjom i plasmanom nekoliko osnovnih proizvoda, manjih grupa proizvoda ili samo nekih grana. Proizvodi, čiji razvoj treba podržati, jesu oni koji na najefikasniji i najproduktivniji način koriste raspoložive faktore, ali i oni koje odgovaraju strukturi uvozne tražnje spoljnotrgovinskih partnera Srbije. U kratkom roku, to zahteva revitalizaciju nekih postojećih, ali i reindustrijalizaciju, odnosno izgradnju novih preduzeća. Izgradnja konkurentne industrijske strukture, između ostalog, zahteva tehnološki sofisticiranje i inovativnije proizvode, srednjeg i visokog tehnološkog sadržaja, tj. veće dodate vrednosti. Jasno je da će za sve ove promene trebati dosta vremena i ulaganja.

U cilju rasta konkurentnosti i efikasnog razvoja industrije, uz uvažavanje širih interesa, u narednom periodu nosioci razvoja i izvoza srpske industrije treba da budu: (1) proizvodnja motornih vozila i komponenti; (2) proizvodnja mašina; (3) proizvodnja elektronske opreme i mašina; (4) proizvodnja informacionih tehnologija; (5) proizvodnja hrane. Istovremeno, određeni proizvodi, posebno putem malih i srednjih preduzeća, moraju se razvijati za vlastite potrebe, ali mogu imati i značajan izvozni potencijal (proizvodi tekstilne industrije, proizvodi od kože i obuća, proizvodi crne i obojene metalurgije, proizvodi hemijske, farmaceutske i vojne industrije).

U 2011. godini usvojena je „Strategija i politika razvoja industrije Srbije 2011–2020“, ona je definisana u skladu sa novim modelom privrednog rasta Srbije za period 2011–2020. Nedostatak predložene strategije jeste što se previše zasniva na sektorima i oblastima, koji su preširoki za naše sadašnje mogućnosti, stanje u industriji i raspoloživa sredstva. U cilju efikasnijeg podizanja konkurentnosti srpske industrije i izvoza, neophodno je bazirati se, pre svega, na užim proizvodnim nivoima koji su tehnološki inovativniji i utiču na rast produktivnosti.

Za reindustrijalizaciju i rast konkurentnosti važno je definisati i voditi novu, aktivnu i sofisticiranu industrijsku politiku. Ona mora dobiti najviši prioritet kako bi se uticalo na proces reindustrijalizacije. Glavna svrha nove industrijske politike jeste da stvori oblasti

u kojima će industrija biti u konkurenčkoj prednosti. Nedostaci tržišnog mehanizma, posebno ispoljeni sa globalnom krizom, ali i specifičan položaj u kome se nalazi naša industrija, nužno zahtevaju kombinovani i sofisticirani pristup sektorske i horizontalne industrijske politike.

Sprovodenje nove industrijske politike zahteva da ona predstavlja zaokružen sistem komponenata. Njih treba da sačinjavaju precizno definisani ciljevi, mere, sredstva i nosioci koji kreiraju i sprovode odgovarajuće mere i aktivnosti definisane akcionim planom. Veoma je važna izgradnja niza institucija potrebnih za realizaciju industrijske politike, posebno praćenje i kontrolu dostignutog nivoa realizacije ciljeva i upotrebe sredstava, kao i modifikaciju akcionog plana. Između ostalog, neophodno je objediniti aktivnosti sprovodenja mera industrijske politike u okviru jedne institucije, kao i uspostaviti banku ili agenciju za finansiranje razvoja reindustrijalizacije. Prilikom izgradnje sopstvenog modela industrijske politike, Srbija mora da uvaži i neke činjenice vezane za industrijsku politiku na nivou EU, koja je definisana za doba i uslove globalizacije 2010. godine u okviru strategije „Evropa 2020. godine“.

Industrijska politika se, pre svega, mora suočiti sa: (1) jačanjem međunarodne konkurentnosti i rastom industrijskog izvoza; (2) rastom produktivnosti; (3) restrukturiranjem industrije; (4) uspostavljanjem ekonomije zasnovane na znanju i inovativnosti. Ovakvi ciljevi i prioriteti zahtevaju istinsku primenu adekvatnih mera, ali i činjenicu da i ostale politike budu u funkciji ili sastavni deo industrijske politike.

U pogledu unapređenja konkurentnosti i produktivnosti, kao preduslova efikasnog razvoja srpske industrije, važan je: 1. razvoj industrijskih okvirnih uslova, tj. (1) institucija, (2) infrastrukture, (3) makroekonomskih uslova; 2. razvoj konkurencije; 3. razvoj intelektualnog kapitala i drugih nematerijalnih faktora; 4. razvoj inovativnosti; 5. razvoj efikasnosti i fleksibilnosti tržišta rada i veće ulaganje u obrazovanje; 6. unapređenje necenovnih atributa i faktora konkurentnosti (kvalitet proizvoda); 7. zaštita životne sredine i održivi razvoj; 8. razvoj i jačanje malih i srednjih preduzeća i preduzetništva; 9. razvoj liderstva i menadžmenta, 10. razvoj industrijskih klastera.

ZAKLJUČAK

Globalna recesija, koja je došla kao veliko „iznenadeњe“, podstakla je, više ili manje dramatične promene u vođenju tekuće ekonomске politike. Najvažniji preokret odnosi se na privremeno ili trajnije odustajanje od principa neograničene slobodne konkurenčije i takođe privremeno ili trajnije povećanje državne intervencije u privredi. Kreatori ekonomске politike širom sveta, a posebno u razvijenim zemljama, preuzeli su mere kontraciclične ekonomске politike, kojima se snažno podstiče agregatna tražnja. Nakon dužeg perioda vođenja ekonomске politike, sa ciljem održanja cenovne stabilnosti, vodeće mesto ponovo su dobili proizvodnja, izvoz, nezaposlenost i siromaštvo.

Glavni uzrok naše ekonomske krize nalazi se u modelu privrednog razvoja i strukturnim neravnotežama nastalim kao posledice primene neadekvatnog koncepta privrednih i tranzicionih reformi sprovedenih od 2001. godine. Globalna kriza samo je ubrzala nastanak i produbila srpsku ekonomsku krizu, sa kojom bi se naša ekonomija suočila, pre ili kasnije, čak i da nije bilo svetske ekonomske krize. Srbija nije iskoristila povoljnu svetsku konjunkturu i priliv stranog kapitala, da izgradi i poboljša svoje institucionalne, razvojne i opšte privredne performanse, koje bi pomogle da spremnije dočeka krizu i smanji njen razoran uticaj.

U periodu 2001–2010. godine, Srbija je primenjivala potpuno neadekvatan model privrednog razvoja. On se zasnivao na prilivu stranog kapitala, zaduživanju, potrošnji i veoma dinamičnom razvoju sektora usluga. U isto vreme potpuno je zapostavljen razvoj industrije. Takav koncept razvoja stvorio je veliki broj teških socio-ekonomskih problema i makroekonomskih neravnoteža.

Ohrabruje činjenica da je krajem 2010. godine predložen novi postkrizni model rasta i razvoja, u kome glavno mesto treba da imaju industrija, poljoprivreda, investicije i izvoz. Loše je to što u novom modelu nisu realno ili precizno definisani neki ciljevi, kao i prepostavke. Ne smeju se ponoviti greške iz protekle decenije, a posebno zanemarivanje obnove i razvoja industrije i rast izvoza razmenljivih proizvoda.

S obzirom na ograničenost mogućnosti daljeg prekomernog zaduživanja u inostranstvu, Srbija mora da se okrene novom modelu privrednog rasta i razvoja koji je zasnovan na eksportno orijentisanoj reindustrializaciji. U srednjem i dugom roku, nema ozbiljnijeg ekonomskog razvoja bez razvijene i snažne nacionalne industrije. Razvoj industrije jedino može obezbediti višestruko povećanje izvoza, smanjenje nezaposlenosti, siromaštva i rast životnog standarda.

Činjenica je da se srpska industrija danas nalazi u veoma teškoj poziciji, zbog čega važan aspekt izvozne strategije mora biti i identifikovanje osnovnih pravaca razvoja industrije u cilju efikasnog podizanja njene konkurentnosti, odnosno visok nivo prioriteta i specijalizacija izvoza. U funkciji efikasnog sprovođenja reindustrializacije i unapređenja konkurentnosti, Srbija mora definisati i dosledno sprovoditi i adekvatnu industrijsku politiku, koja treba da predstavlja zaokruženi sistem komponenata, sa posebnim naglaskom na većim ulaganjima iz sopstvenih sredstava.

LITERATURA

- [1] *Indeksi industrijske proizvodnje u Republici Srbiji*, Republički statistički zavod, Beograd
- [2] *Makroekonomске analize i trendovi*, (2009) „Konjunktturni barometar“, br. 172, Beograd, Ekonomski institut

- [3] *Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011–2020*, (2010) USAID, FREN Beograd i MAT Ekonomski institut Beograd
- [4] Savić, Lj., (2010) *Reindustrijalizacija kao osnova novog modela razvoja*, Ekonomsko-socijalna struktura Srbije – učinak prve decenije tranzicije, Beograd, NDE, AEN i Ekonomski fakultet
- [5] *Statistika spoljne trgovine*, RZS, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/arhiva>, pristup ostvaren 5. 2. 2011.
- [6] *Strane direktnе investicije*, Narodna Banka Srbije, http://www.nbs.rs/export/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi, pristup ostvaren 5. 7. 2011.
- [7] *Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije 2011–2020*, (2011) Beograd, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj,
- [8] *The Global Competitiveness Report 2010–2011*, (2010) WEF, Switzerland
- [9] UNCTAD, (2010) *Global and Regional FDI Trends in 2009*, <http://www.unctad.org>, pristup ostvaren 21. 9. 2010.

Primljeno: 05.09.2011.

Odobreno: 12.09.2011.